

บทที่ 2

บทบาทของวัดกับสังคมไทย

ในการศึกษาแนวทางการใช้ที่ธรณีสงฆ์ในกรุงเทพมหานครนี้ ได้นำแนวความคิดงานวิจัยเกี่ยวกับบทบาทและหน้าที่ของวัดและพระสงฆ์ที่มีต่อชุมชนและสังคมไทยมาประกอบในการศึกษา เนื่องจากที่ธรณีสงฆ์เป็นทรัพย์สินที่อยู่ในความครอบครองของวัดอันเป็นสถาบันทางศาสนา ประกอบกับวัดและพระสงฆ์มีความใกล้ชิดกับสังคมไทยมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน บทบาทวัดและพระสงฆ์จึงมีส่วนในการกำหนดแนวทางการใช้พื้นที่ธรณีสงฆ์

โดยในส่วนของการศึกษาครั้งนี้ ได้นำผลการศึกษารูปแบบและหน้าที่ของวัดและพระสงฆ์ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน และในอนาคต ที่มาจากงานวิจัยและบทความทั้งจากพระสงฆ์และฆราวาสที่เกี่ยวข้องมาเป็นส่วนหนึ่งในงานศึกษานี้ รวมถึงแนวความคิดเกี่ยวกับการใช้พื้นที่ธรณีสงฆ์ด้วย

2.1 มูลเหตุการสร้างวัด

เนตรนภิศ นาควัชร (2525) ได้กล่าวถึงมูลเหตุการสร้างวัดไว้ในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของวัดระหว่างปี 2325 - 2525 ไว้ดังนี้

“ในสมัยพุทธกาล ได้มีสำนักสงฆ์ซึ่งเรียกว่า อาราม เช่น เขตวนาราม บุพผาราม เป็นต้น ซึ่งเป็นที่ซึ่งผู้มีจิตศรัทธาถวายเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าและเหล่าพระสงฆ์พุทธสาวก สำหรับจะได้พักอยู่ในบ้านเมืองในระหว่างฤดูฝน ทั้งนี้ไม่ใช่ที่อยู่ประจำ เพราะในฤดูแล้ง พระภิกษุสงฆ์ก็จะเดินทางต่อไป เพื่อเที่ยวจาริกสั่งสอนพระพุทธศาสนาตามบ้านเมืองน้อยใหญ่ หรือไปหาที่สงบเพื่อบำเพ็ญวิปัสสนาแสวงหาโมกขธรรม ภายหลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ได้เกิดประเพณีที่พวกพุทธบริษัทไปกระทำพุทธบูชาที่ยังเป็นสังเวชนียสถานทั้ง 4 ซึ่งน่าจะเป็นเหตุให้เกิดสังฆาวาสที่เรียกว่า “วัด” อันเป็นที่ๆ พระสงฆ์อยู่ประจำ เพราะว่าเมื่อครั้งพุทธกาลเหล่าพุทธสาวกทั้งหลายที่อยู่ปฏิบัติวิภูธการพระพุทธเจ้าอยู่เนื่องนิตย์ ครั้นเมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานขาดการที่ได้เคยเฝ้าพระองค์เหมือนแต่ก่อน พวกพุทธสาวกที่รำลึกถึงพระพุทธเจ้าก็คงพากันไปยังที่สังเวชนียสถานทั้ง 4 จึงเกิดเป็นที่ซึ่งพุทธบริษัททั้งพระและคฤหัสถ์ไปประชุมกันมิได้ขาด ทำให้พวกชาวบ้านแถวนั้นสร้างที่พักเลี้ยงดูพวกอาคันตุกะ จึงมีผู้

ได้ขาด ทำให้พวกเขาบ้านแถวนั้นสร้างที่พัคลี้้งดูพวกอาคันตุกะ จึงมีผู้ศรัทธาทำบุญด้วยการสร้างที่อาศัยถวายภิกษุสงฆ์ และมีผู้สมัคอยู่ประจำรักษาสังเวชนียสถานนั้นจึงน่าจะเป็นมูลเหตุให้เกิดวัดขึ้น”

สำหรับประเทศไทย นับแต่สมัยสุโขทัยก็ปรากฏว่าได้มีการสร้างวัดขึ้นแล้ว และมีการสร้างวัดสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยกฎหมายที่ตราขึ้นเกี่ยวกับคณะสงฆ์เป็นฉบับแรก ได้แก่ พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ.2446 กำหนดหลักเกณฑ์และขั้นตอนการสร้างวัด ต่อมาได้มีพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 ออกมาเป็นฉบับที่สองเพื่อใช้แทนฉบับแรก ปัจจุบันได้ใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับที่สามซึ่งประกาศใช้เมื่อปีพ.ศ. 2505 และแก้ไขเพิ่มเติมเมื่อปี พ.ศ. 2535 ออกมาใช้บังคับ

2.2 การได้มาซึ่งที่ดินของวัดในอดีต

ในสมัยแรกเริ่มการได้มาซึ่งที่ดินของวัด เป็นการได้รับพระราชทานมาจากพระมหากษัตริย์เพื่อเป็นการทำนุบำรุงศาสนา เนื่องจากตามธรรมเนียมประเพณีแต่เดิมถือว่าที่ดินในแผ่นดินเป็นของพระมหากษัตริย์แต่ผู้เดียว โดยจะพระราชทานเพื่อใช้สร้างวัดหรือตั้งวัด และเป็นทีเฝ้าปลูกเลี้ยงพระสงฆ์ในรูปของที่ดินเป็นธรณีสงฆ์และกัลปนา นอกจากนี้ยังพระราชทานในรูปของแรงงานได้แก่ข้าพระ เลกวัดและโยมสงฆ์ เพื่อให้พระสงฆ์ได้ใช้เวลาในการปฏิบัติธรรมได้เต็มที่ ประเพณีการพระราชทานที่ดินและข้าคนนี้ไม่ปรากฏแน่ชัดว่าเริ่มแต่เมื่อใด แต่มีหลักฐานที่ปรากฏตั้งแต่สมัยล้านนาแล้วว่า ได้มีการอุทิศถวายที่ดินของพระนางอะตะปะาเทวิมเหสีสังฆกรรม เจ้านครเชียงใหม่ในการสร้างวัดตะโปทาราม (อุทิศ จิ่งนิพนธ์สกุล, 2525)

นอกจากนี้ การอุทิศถวายที่ดินยังมีปรากฏในหลักศิลาจารึกสมัยละโว้ และสุโขทัยด้วย จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าไทยคงได้รับอิทธิพลประเพณีมาจากเขมร ต่อมาเมื่อบุคคลทั่วไปสามารถถือครองที่ดินได้ ขุนนาง ราษฎร ก็สามารถอุทิศถวายแก่วัดได้ (จิตร ภูมิศักดิ์, 2502)

ดังนั้น ตามธรรมเนียมประเพณีแต่โบราณ ในการที่พระมหากษัตริย์จะบำรุงพระพุทธศาสนาให้มั่นคงถาวรนั้น จึงทรงกระทำโดยการบำรุงรักษาวัดและพระสงฆ์ด้วยการทรงพระราชอุทิศพระราชทานที่ดินในรูปการกัลปนา คือทรงอุทิศแต่ผลประโยชน์ของหลวง ซึ่งได้จากที่ใดที่หนึ่งให้แก่วัดประเภทหนึ่ง และการถวายที่ธรณีสงฆ์ คือการโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินให้แก่

วัดโดยเด็ดขาด แล้วพระราชทานแรงงาน คือข้าพระ เลกวัด โยมสงฆ์ให้เป็นผู้ทำกิจการดูแลบำรุงรักษาวัดอีกประเภทหนึ่ง

ประเพณีการอุทิศถวายที่ดินและข้าคนนี้ ปรากฏหลักฐานในประเทศทั้งที่เป็นศิลาจารึกและหนังสือ ซึ่งในรูปศิลาจารึกปรากฏตั้งแต่สมัยลพบุรี ล้านนา และสุโขทัย ส่วนในหนังสือที่หลงเหลือหลักฐานได้แก่ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนาสมัยอยุธยา (อุทิศ จิ่งนิพนธ์สกุล, 2525)

ตัวอย่างการอุทิศถวายที่ดินในสมัยล้านนา ได้แก่ การอุทิศถวายของพระนางอะตะปาเทวี ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ได้อุทิศที่นาให้แก่วัดจำนวนสามล้านห้าหมื่นพัน โดยจัดแบ่งผลผลิตที่จะได้ให้แก่ส่วนต่างๆ ของวัดคือ แบ่งให้ไว้กับพระเจดีย์สี่ด้านสี่แสนเบี้ย ให้ไว้กับพระพุทธรูปในพระวิหาร ห้าแสนเบี้ย ให้ไว้กับอุโบสถสี่แสนเบี้ยเป็นจันทน์ (ถวายเลี้ยงพระ) หนึ่งล้านหนึ่งแสนห้าหมื่นพันเบี้ย ให้ไว้กับผู้นำดิน(หัวหน้าผู้ดูแลทรัพย์สินและกิจการของวัด)สองแสนเบี้ย นอกจากนี้ยังถวายคนอันเป็นญาติสามครอบครัว และข้าเจ้าเมืองเชียงใหม่ด้วย (ประสาน บุญครอง, 2513)

ส่วนการอุทิศถวายข้าคน ได้แก่ การอุทิศข้าวัดในศิลาจารึก หลักที่ 76 ศิลาจารึกวัดเชียงมั่น ปรากฏว่าข้าพระวัดเชียงมั่น ในปี พ.ศ.2124 มีจำนวนมากมายหลายครอบครัวหลายอาชีพ มีข้าคน 40 ครอบครัว เป็นชาย 102 คน (ฉ่ำ ทองคำวรรณ, 2508)

ในสมัยอยุธยา พระมหากษัตริย์เกือบทุกรัชกาล ยังคงทรงสืบทอดการเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภกด้วยประเพณีการพระราชอุทิศถวายที่ดินและแรงงานแก่วัดตามวัดต่างๆ ที่ทรงพระราชกิจที่สำคัญ (สมสมัย ศรีสุทพรพรรณ, 2518) นอกจากนี้การอุทิศถวายที่ดินและแรงงานวัดมิได้จำกัดอยู่แต่พระมหากษัตริย์เท่านั้น ขุนนางข้าราชการและราษฎรสามัญชนก็สามารถอุทิศถวายได้ดังตัวอย่างเช่น ขุนนาง ข้าราชการเมืองพัทลุงได้ยกญาติโยมสิบสองหัวงาน และที่ดินไร่นา ผลประโยชน์บนที่ดินถวายเป็นสมบัติวัดและสามัญชนในเมืองพัทลุงถวายที่นาให้วัดกุฎีหลวง จำนวน 12 แปลง

เมื่อพิจารณาถึงทรัพย์สินของวัดที่มีอยู่ในสมัยนี้สามารถแบ่งได้ดังนี้

ก. แรงงานวัด ได้แก่ ข้าพระ โยมสงฆ์ เลกวัด ในสมัยโบราณกำลังคนเป็นสิ่งที่มีความ เนื่องจากเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญและเป็นที่ต้องการมาก การควบคุมกำลังคนเพื่อจัดสรรมาใช้ประโยชน์ในราชอาณาจักรถือเป็นภารกิจสำคัญ ที่จะนำไปสู่การขยายตัวทางเศรษฐกิจและ

การมีอำนาจทางการเมือง แต่เนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม พลังและปัจจัยการผลิต จึงอยู่ที่แรงงาน เฉพาะกรณีวัดกำลังคนหรือแรงงานวัดมีความสำคัญแก่วัดอย่างยิ่ง ในสมัยที่ ระบบเงินตรายังไม่แพร่หลาย เศรษฐกิจวัดในสมัยแรกๆ จึงผูกพันอยู่กับกำลังคนเป็นสำคัญ ด้วยความสัมพันธ์พิเศษที่วัดมีต่ออาณาจักร วัดจึงได้รับการตอบแทนจากอาณาจักรด้วยการ มอบกำลังคนที่ได้จากการเกณฑ์แรงงาน ซึ่งเปรียบเสมือนระบบภาษีอากร เพียงแต่เป็นการเก็บ ภาษีในรูปของแรงงานแทนเงินให้แก่วัด ทำให้วัดเป็นผู้ได้ประโยชน์จากการเกณฑ์แรงงาน คือวัด ได้มีส่วนในการคุมกำลังคน แม้วัดจะมีได้เป็นผู้เกณฑ์แรงงานเองโดยตรง แต่ก็มีฐานะเทียบเท่า หน่วยราชการที่คุมกำลังคน ดังนั้นวัดจึงมีฐานะเป็นมูลนายในระบบศักดินาด้วย วัดจึงเท่ากับ เป็นองค์กรกึ่งราชการที่เป็นแหล่งคุมกำลังคนที่สำคัญแห่งหนึ่ง โดยแรงงานวัดแบ่งได้ 3 ประเภท คือ

1) ข้าพระ ได้แก่ ทาสพระหรือทาสวัด เป็นคนชั้นเลว หรือทาสเชลย หรือคนต้องโทษที่ พระมหากษัตริย์หรือบุคคลที่มีฐานะอุทิศถวายเป็นสิทธิขาดให้แก่วัด เพื่อรับใช้ในกิจการทุกอย่าง ของวัดและสงฆ์ ข้าพระเหล่านี้ต้องเป็นทาสวัดตลอดไปตั้งแต่ตัวเองตลอดจนลูกหลานไม่มีที่สิ้นสุด ข้าพระส่วนใหญ่จึงมาจากพวกทาส อันได้แก่ทาสเชลย ทาสสินไถ่ ทาสในเรือนเบี้ยที่เจ้าของ ยกให้ถวายวัด หรือมาจากไพร่หลวงและนักโทษที่พระมหากษัตริย์อุทิศถวายให้แก่วัดก็มี บางครั้ง ยังพบว่าข้าพระมาจากผู้ที่สมัครใจอุทิศตนเป็นข้าของพระสงฆ์เพราะหวังจะได้บุญกุศล ดังปรากฏ ตัวอย่างเช่นในประเทศพม่า ข้าพระเหล่านี้มีฐานะทางสังคมต่ำมาก และจะเป็นพวกที่ชนชั้นอื่นรัง เกียจไม่คบค้าสมาคมด้วย

2) โยมสงฆ์ ได้แก่ ญาติโยมของพระสงฆ์ที่สอพระปริยัติธรรมได้เป็นเปรียญธรรม พระมหากษัตริย์จะทรงให้สิทธิพิเศษแก่ญาติโยมของพระสงฆ์ที่ได้เปรียญนั้น โดยไม่ต้องถูกเกณฑ์ แรงงานมาเป็นไพร่รับใช้หลวง แต่จะหักโइनจากกรมกองเดิมที่ญาติพระนั้นสังกัดอยู่มาเป็น โยมสงฆ์ คอยปรนนิบัติดูแลพระสงฆ์รูปนั้นและพระอารามแทน โยมสงฆ์เหล่านี้โดยทั่วไปมีฐานะ ดีกว่าข้าพระ เพราะไม่ต้องทำงานหนัก งานส่วนใหญ่คือการรับใช้พระที่เป็นญาติของตน การถวายโยมสงฆ์จึงเป็นการให้ข้าคน เพื่อประดับบารมีแก่พระสงฆ์ชั้นสมณศักดิ์พระราชาคณะ เหมือนกับบรรดาขุนนางที่มีข้าคนในสังกัด ในขณะที่ข้าพระคือคนสังกัดของวัด พระสงฆ์ ทรงสมณศักดิ์จึงมีฐานะเปรียบเสมือนขุนนางข้าราชการ นอกจากนี้การถวายโยมสงฆ์ยังเป็นการ กระตุ้นให้พระสงฆ์ทั่วไปหมั่นเพียรศึกษาพระปริยัติธรรม โดยมีผลตอบแทนด้วยการได้ ช่วยเหลือปลดทุกข์ของบรรดาญาติพี่น้องด้วย ตัวอย่างการถวายโยมสงฆ์ในสมัยอยุธยา ปรากฏ ในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถว่าทรงถวายข้าพระโยมสงฆ์ ซึ่งเป็นญาติของพระครูราชเมพาฬศิริ ปรมาจารย์ศรีบรรสมเป็นจำนวนชายหญิง 100 คนเศษ เป็นต้น

3) เลกวัต สันนิษฐานว่าเป็นไพร่หลวงชั้นทะเบียนสัณเลขที่พระมหากษัตริย์ทรงอุทิศถวายแก่วัดเพื่อทำงานให้แก่วัดโดยไม่ต้องมาทำงานให้หลวง เลกวัตจะถูกสักหมายเลขหมู่ชั้นทะเบียนในสังกัดของพระอาราม มีภาระและฐานะเป็นไพร่หลวง ต้องทำงานเข้าเดือนให้แก่วัดปีละ 3 เดือน เข้าใจว่า “ เลกวัต ” เพิ่งจะมีปรากฏในปลายสมัยอยุธยา ทั้งนี้เนื่องจากเอกสารเก่าไม่ปรากฏคำว่าเลกวัตคงใช้คำว่าข้าพระโยมสงฆ์ โดยนักวิชาการบางท่านเชื่อว่า เลกวัตคือคำรวมที่ใช้เรียกทั้งข้าพระและโยมสงฆ์ อย่างไรก็ตามเลกวัตก็มีความแตกต่างจากข้าพระและโยมสงฆ์ คือไม่ได้เป็นคนของวัดและสงฆ์โดยเด็ดขาด แต่เป็นคนของหลวงซึ่งจะรับใช้แรงงานแก่วัดเพียง 3 เดือนในหนึ่งปีเท่านั้น

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ข้าพระ โยมสงฆ์ และเลกวัต มีความแตกต่างกันในเรื่องฐานะ แต่เมื่อถึงสมัยรัตนโกสินทร์ คำว่าข้าพระ โยมสงฆ์ และเลกวัต จะถูกใช้ในความหมายเดียวกันและมีฐานะเกือบเหมือนกันคือเป็นแรงงานวัดเช่นกัน (อัจฉรา กาญจนินัย, 2523)

การที่พระมหากษัตริย์หรือผู้มีฐานะนิยมถวายข้าพระโยมสงฆ์และเลกวัตแก่วัด ก็เนื่องจากความเชื่อที่ว่าเป็นการทำบุญกุศลแก่วัดซึ่งจะได้บุญสูง ทั้งผู้ปลดปล่อยเองก็ถือว่าเป็นการโปรดสัตว์ จึงเกิดคตินิยมการถวายข้าพระ โยมสงฆ์ และเลกวัตแก่วัดโดยทั่วไปเป็นจำนวนมาก แต่หากพิจารณากันแล้ว การถวายข้าพระ โยมสงฆ์ และเลกวัต เกิดจากความจำเป็นทางเศรษฐกิจของวัด เนื่องจากวัดก็เป็นผู้บริโภคจึงจำเป็นต้องมีหน่วยผลิตเลี้ยงวัด เพราะพระสงฆ์ไม่สามารถลงมือทำการผลิตเองไม่ได้ การมีข้าพระ โยมสงฆ์และเลกวัต จึงสามารถตอบสนองความต้องการด้านนี้ของวัดได้ หน้าที่ของข้าพระ โยมสงฆ์และเลกวัต เป็นหน่วยผลิตโดยข้าพระจะทำไร่ทำนาเพาะปลูกบนที่ดินของวัด และนำผลผลิตนั้นถวายวัดและพระสงฆ์ นอกจากนี้ยังมีหน้าที่รับใช้กิจการวัดต่างๆ ตามที่พระสงฆ์ในวัดสั่ง เช่นการดูแลรักษาความสะอาด เป็นเวรยามเฝ้าวัด ประณิบัติรับใช้พระ จนถึงช่วยก่อสร้างถาวรวัตถุในวัดด้วย บางครั้งเมื่อเกิดศึกสงครามข้าพระก็มีหน้าที่ต้องออกรบช่วยป้องกันราชสีมไปด้วย (อัจฉรา กาญจนินัย, 2523)

แม้ข้าพระ โยมสงฆ์ และเลกวัต จะไม่ค่อยมีอิสรภาพในการดำเนินชีวิต แต่คนเหล่านี้ก็ได้รับสิทธิพิเศษหลายประการจากรัฐ เนื่องจากเป็นคนของศาสนา อาทิเช่น ลูกหลานญาติโยมของพระสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์จะไม่ต้องตกเป็นไพร่ส่วยเสียส่วยให้แก่รัฐ โดยรัฐยกให้เป็นโยมสงฆ์ข้าพระในสมัยอยุธยาไม่ต้องเสียภาษี ค่าน้ำ ค่านา อากรขนอน ตลาดหัวป่า ภาษีโรงเรือน ที่เก็บเรือและเครื่องเรือต่างๆ แต่บางครั้งข้าพระก็ต้องเสียภาษีอากรให้แก่วัด แม้จะผลิตเลี้ยงวัดแล้วก็ตาม เช่น ข้าพระวัดพระพุทธรูปบาทสระบุรีต้องเสียค่านา อากรตลาด อากรหาบเร่ และอากรอื่นๆ (สมสมัย ศรีศุทรพรรณ, 2518)

การที่ข้าพระโยมสงฆ์เลกวัดเหล่านี้ได้รับสิทธิพิเศษหลายประการ ทำให้มีไพร่หลวง หลบหนีมาอาศัยเป็นข้าพระอยู่มาก จนรัฐต้องออกสำรวจตรวจสอบข้าพระที่เรียกว่าสำรวจสมณครัว (สำมนครวั)

ข. ที่ดินวัด ในสังคมระบบศักดินาไทยที่ดินเป็นทรัพย์สินหลักในฐานะที่เป็นปัจจัยการผลิตและมีความสำคัญไม่น้อยกว่าแรงงาน ถือเป็นทรัพย์สินของรัฐหรือพระมหากษัตริย์แต่เพียงผู้เดียว แม้ว่าเอกชนจะครอบครองที่ดินเพื่ออยู่อาศัยหรือประกอบอาชีพ แต่เอกชนก็ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน เอกชนเป็นเพียงแต่ผู้ครอบครองที่ดินเป็นการชั่วคราวอันเป็นความเมตตาของผู้ปกครองรัฐ ซึ่งมีสิทธิและอำนาจที่จะเวนคืนที่ดินนั้นเมื่อไรก็ได้ อันเป็นสภาพสังคมไทยในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเสมือนเจ้าของที่ดินทั่วประเทศแต่เพียงพระองค์เดียว โดยราษฎรเป็นเพียงผู้อยู่อาศัยทำกินห้ามมีกรรมสิทธิ์ไม่ แต่ในทางปฏิบัติพระมหากษัตริย์ไม่สามารถควบคุมที่ดินทั้งพระราชอาณาจักรได้ด้วยตัวพระองค์เองเพียงผู้เดียว จึงทรงแจกจ่ายที่ดินเหล่านี้แก่บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง ข้าราชการ เพื่อเป็นของขวัญทางการเมือง

และด้วยความสัมพันธ์ที่พระสงฆ์มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ พระสงฆ์จึงได้รับการถวายที่ดินด้วยในรูปของที่ดินวัด แต่ที่วัดจะมีลักษณะพิเศษกว่าที่ดินที่พระมหากษัตริย์แบ่งให้แก่สถาบันอื่น เนื่องจากการให้แบบถาวรโดยมอบให้เป็นที่ดินเพื่อพระพุทธศาสนา (แม้ในความเป็นจริงพระมหากษัตริย์จะทรงสามารถเรียกที่ดินวัดคืนได้ แต่ก็น้อยครั้งที่จะปรากฏว่ามีพระมหากษัตริย์พระองค์ใดจะทรงกระทำ) ซึ่งสืบทอดต่อๆ กันมาโดยมีเจ้าอาวาสวัดนั้นๆ เป็นตัวแทนรักษาผลประโยชน์ วัดจึงเป็นสถาบันเอกชนแรกที่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2522) ที่ดินของวัดแบ่งออกเป็น 3 ประเภทคือ

1) ที่อุปัชฌาย์หรือที่วัด (Temple Land) คือเขตวัดซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดและเขตวัดทั้งหมด ซึ่งพระสงฆ์จะนำไปขายหรือโอนไม่ได้ ซึ่งโดยปกติที่วัดนี้จะไม่นำมาจัดหาประโยชน์ แต่เนื่องจากความต้องการใช้ที่ดินในปัจจุบันมีสูงมากและบางวัดไม่มีที่ธรณีสงฆ์จัดประโยชน์ จึงมีบางวัดนำที่วัดมาจัดหาประโยชน์เข้าวัดด้วย

2) ที่ธรณีสงฆ์ (Monastery Land) คือ ที่ดินซึ่งพระมหากษัตริย์หรือเจ้าของที่ดินผู้มีจิตศรัทธายกถวายให้แก่วัด เพื่อเป็นสมบัติของวัดเพื่อวัดจะได้ใช้ประโยชน์ หรือนำไปจัดหาผลประโยชน์เข้าวัด ที่ดินนี้วัดเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์เด็ดขาดได้อย่างบุคคลธรรมดา และจะนำออกให้เช่าก็ได้ ตัวที่ดินอาจจะอยู่ติดกับที่วัดหรืออยู่ห่างไกลจากตัววัดออกไปก็ได้

3) ที่กัลปนา คือ ที่ดินซึ่งพระมหากษัตริย์หรือเจ้าของที่ดินผู้มีจิตศรัทธายกถวายแก่วัดเพื่อให้วัดเก็บเกี่ยวผลประโยชน์บนที่ดินนั้น แต่มิได้ยกกรรมสิทธิในที่ดินนั้นให้แก่วัด เป็นสิทธิขาดเหมือนที่ธรณีสงฆ์ คงยกแต่ผลประโยชน์ที่เกิดบนที่ดินนั้นให้

การถวายที่ดินแก่วัดนิยมกระทำพร้อมกับการถวายข้าพระโยมสงฆ์เลกวัด ทั้งนี้มิได้จำกัดเฉพาะพระมหากษัตริย์เท่านั้นที่สามารถถวายได้ สามัญชนที่มีฐานะก็ถวายที่ดินแก่วัดได้เช่นกัน โดยจุดประสงค์ของการถวายก็เพื่อให้วัดใช้ที่ดินนั้นเป็นที่สำหรับเก็บผลประโยชน์บำรุงเลี้ยงวัดและพระสงฆ์ โดยการให้ข้าพระโยมสงฆ์เลกวัดเป็นผู้เพาะปลูกสร้างผลผลิตบนที่ดินนั้นสงฆ์เลี้ยงวัด ทั้งนี้เนื่องจากวัดและราษฎรไม่สามารถแบกรับภาระเลี้ยงดูวัดและสงฆ์ได้ทั้งหมด (สมสมัย ศรีศุทรพรณ, 2518)

การถวายที่ดินแก่วัดทั้งในรูปที่ธรณีสงฆ์และที่กัลปนามีปรากฏทั่วไป ในสมัยอาณาจักรล้านนาการถวายที่ดินแก่วัด มีตั้งแต่ที่นาที่มีมูลค่าน้อยระดับหกหมื่นเบี้ยไปจนถึงสามล้านห้าหมื่นพันเบี้ยตามกำลังฐานะของผู้บริจาค ซึ่งต่างก็มีจุดประสงค์ทำบุญเพื่อหวังพระนิพพานด้วยกันทั้งสิ้น ในสมัยอยุธยาสมเด็จพระนารายณ์ทรงถวายที่ดินในพระราชวังให้เป็นที่วัดโดยเด็ดขาดเพื่อให้เป็นที่บวชของบรรดาข้าราชการบริพารของพระองค์ เพื่อลี้ภัยหลังจากที่พระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว (สมสมัย ศรีศุทรพรณ, 2518)

การแบ่งผลประโยชน์ที่ได้จากที่ดินวัดนั้น สันนิษฐานว่าแบ่งออกเป็นสามส่วน คือส่วนหนึ่งใช้บำรุงพระพุทธ เช่น ซ็อดดอกไม้รูปเทียน น้ำมัน และหอมแซมพระพุทธรูปและอุโบสถ ส่วนที่สองบำรุงพระธรรม เช่น การสร้างพระคัมภีร์พระไตรปิฎก ส่วนที่สามใช้บำรุงสงฆ์โดยแบ่งไปตามลำดับสมณศักดิ์ แต่ในสมัยหลังๆผลประโยชน์จากที่ดินวัดจะถูกใช้เพื่อการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเสียเป็นส่วนใหญ่

ที่ดินวัดจะได้รับการคุ้มครองกรรมสิทธิ์และได้สิทธิพิเศษเช่นเดียวกับแรงงานวัด โดยที่พระมหากษัตริย์จะทรงปกป้องที่ดินวัดด้วยการออกกฎหมาย ห้ามผู้ใดเรียกเอาอากรค่านาส่วยอากร สมพัตรสรต่างๆ จากที่ดินวัดเข้ามาเป็นสมบัติของหลวงหรือของส่วนตัว และจะทรงสาปแช่งแก่ผู้ละเมิดกฎดังกล่าว ดังนั้นในอดีตวัดจึงมีสิทธิพิเศษไม่ต้องเสียภาษีอากรทุกชนิดแม้กระนั้นก็ยังปรากฏว่าที่ดินวัดมักถูกเจ้าเมืองและเจ้าหน้าที่ในท้องถิ่นเบียดบังที่ดินและผลประโยชน์ในที่ดินวัดอยู่เสมอ เช่น การลักลอบซื้อขายที่นาวัดโดยมิได้แบ่งผลประโยชน์แก่วัด จนสมเด็จพระเอกาทศรถทรงมีหมายรับสั่งให้ยึดที่นานั้นคืนวัด นอกจากนี้ยังมีการเบียดบังโดยเก็บอากรค่านามาเป็นผลประโยชน์ส่วนตัว

ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์แม้จะไม่ปรากฏบันทึกหลักฐานแสดงจำนวนที่ดินทั้งหมดที่พระมหากษัตริย์ และราษฎรอุทิศถวายแก่วัดในสมัยก่อนรัตนโกสินทร์ แต่จากหลักฐานที่พอจะหาได้ทำให้สันนิษฐานได้ว่าสถาบันวัดมีที่ดินทั้งในรูปที่วัด ที่ธรณีสงฆ์ และที่กัลปนาอยู่ในครอบครองเป็นจำนวนมาก จนอาจกล่าวได้ว่าวัดเป็นสถาบันแรกๆ ที่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน และเป็นเจ้าของที่ดินรายใหญ่ในระบบศักดินา (สมสมัย ศรีศุทรพรณ, 2518)

ค. ทรัพย์สินอื่นๆ นอกจากรัฐและราษฎรจะให้การอุปถัมภ์แก่วัดด้วยแรงงานและที่ดินแล้ว ยังให้การอุปถัมภ์วัดในรูปของการบริจาคทรัพย์สินอื่นๆ อีกมากมาย ทั้งในด้านวัสดุก่อสร้าง สิ่งของ เครื่องใช้ เครื่องอุปโภคบริโภคของสงฆ์ อาหาร สัตว์ พาหนะ ทรัพย์สินเงินตรา และของมีค่าอื่นๆ

ในสมัยอยุธยา นอกจากรัฐจะอุดหนุนปัจจัยจำเป็นต่างๆ แก่พระสงฆ์ ทั้งแรงงาน ที่ดิน และปัจจัยอื่นๆ แล้ว รัฐยังได้แต่งตั้งศักดินาแก่พระสงฆ์ทั้งที่มีความรู้ในพระปริยัติธรรมและไม่มีความรู้ด้วยโดยกำหนดชั้นให้เสมอมา โดยไม่ได้รับที่ดินมาครอบครองด้วยตนเองเท่ากับจำนวนศักดินาที่ได้รับ แต่รับเป็นผลประโยชน์เท่ากับที่พวกขุนนางได้รับจากจำนวนที่ดินเท่านั้น (สมสมัย ศรีศุทรพรณ, 2518) เช่น พระครูธรรมเทือกศักดินาเสมอมา 2,400 ไร่ จะได้รับผลประโยชน์เทียบเท่ากับขุนนางที่ถือศักดินา 2,400 ไร่เช่นกันเพียงแต่ไม่ได้ครอบครองที่ดินโดยตรง

นอกจากได้รับแต่งตั้งให้มีศักดินาแล้ว พระสงฆ์ที่มีความรู้พระปริยัติธรรมแตกฉานจนสอบได้เป็นเปรียญ ก็จะได้รับแต่งตั้งให้มีศรัทธาบรรดาศักดิ์ ที่เรียกว่า “ สมณศักดิ์ ” เหมือนข้าราชการทั่วไป เพื่อเป็นการยกย่องฐานะของสงฆ์ผู้นั้น ระบบสมณศักดิ์นี้มีมาตั้งแต่ครั้งสมัยสุโขทัยและอยุธยา (นันทนา วัฒนสุข, 2516) การมีสมณศักดิ์ทำให้สงฆ์ผู้นั้นได้รับการปรนนิบัติจากรัฐและราษฎรในฐานะที่สูงกว่าพระสงฆ์สามัญทั่วไป ฐานะความเป็นอยู่ก็ดีกว่ายิ่งกว่านั้นการมีสมณศักดิ์ทำให้พระสงฆ์ผู้นั้นได้รับพระราชทาน “ นิตยภัตร ” คือเงินค่าอาหารเป็นพิเศษมากน้อยตามสมณศักดิ์ด้วย

จากการที่พระสงฆ์มีศักดินาสมณศักดิ์ และได้รับพระราชทานนิตยภัตรตลอดจนคุมกำลังคน และเป็นผู้ครอบครองดูแลที่ดินในนามของวัด จึงเห็นได้ว่าอย่างน้อยมีพระสงฆ์จำนวนหนึ่งที่มีฐานะเป็นข้าราชการขุนนาง และทำหน้าที่คล้ายคลึงกับข้าราชการขุนนาง พระสงฆ์จึงจัดได้ว่าเป็นชนชั้นมูลนายผู้ปกครองในสังคมไทย

อาจจะกล่าวได้ว่า ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งเป็นสังคมระบบศักดินา เศรษฐกิจวัดมิได้เป็นอิสระจากอำนาจรัฐศักดินา วัดยังต้องพึ่งพิงรัฐในการสนับสนุนให้วัดดำรงอยู่ได้ จึงทำให้วัด

และพระสงฆ์กลายเป็นเครื่องมือของรัฐและได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันการปกครองในที่สุด วัดและพระสงฆ์จึงได้มีส่วนร่วมในการดูดกลืนผลผลิตส่วนเกินของสังคมพร้อมกับรัฐด้วย (อุทิศ จีนิพนธ์สกุล, 2525)

อย่างไรก็ตามการสร้างวัดในพื้นที่ใหม่ๆ ก่อให้เกิดการขยายตัวของพื้นที่เกษตรกรรม เนื่องจากแรงงานวัดได้เข้าหักล้างทางพงทำการเพาะปลูกทำให้เกิดผลผลิตเพิ่มขึ้น วัดจึงมีบทบาทในการเพิ่มผลผลิตทางเศรษฐกิจด้วย (สายชล วรรณรัตน์, 2524) นอกจากนี้การสร้างวัดยังทำให้เกิดชุมชนในบริเวณรอบศาสนสถานซึ่งจะขยายตัวเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ทำให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจเกิดการรวมกำลังคน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเกิดสภาพความเป็นเมืองและการขยายตัวทางเศรษฐกิจ

2.3 มูลเหตุการนำที่ดินของวัดออกจัดประโยชน์

ภายหลังจากสมัยอยุธยาแล้วในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เศรษฐกิจวัดยังคงผูกพันอยู่กับการครอบครองแรงงานและที่ดินที่ได้จากการอุปถัมภ์ของรัฐและราษฎร แต่ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงในเศรษฐกิจของวัดสามประการคือ (อุทิศ จีนิพนธ์สกุล, 2525)

ก. ประการแรก แรงงานวัดเริ่มหมดความสำคัญ เนื่องจากวัดไม่ต้องอาศัยแรงงานเพื่อผลิตเลี้ยงวัด แต่วัดยังสามารถอาศัยการอุดหนุนในรูปของการทำบุญบริจาคเป็นตัวเงินและสิ่งของจากรัฐและราษฎรแทน ซึ่งก่อนหน้านี้การอุดหนุนจากราษฎรคงกระทำไม่ได้เต็มที่เนื่องจากต้องติดอยู่ในระบบไพร่ที่เข้มงวด ส่วนเกินของการผลิตจึงมีน้อย เนื่องจากไม่มีแรงงานในการผลิต แต่เมื่อระบบไพร่เริ่มคลายความเข้มงวดลงราษฎรก็มีผลผลิตส่วนเกินเหลือมากขึ้น โอกาสในการทำบุญจึงมากขึ้น ประกอบกับที่ดินที่ใช้ในการผลิตหายากขึ้นเนื่องจากการขยายตัวของชุมชนเมือง

ข. ประการที่สอง การขยายตัวของระบบเงินตราที่แพร่หลายอย่างรวดเร็วมีผลกระทบต่อเศรษฐกิจวัด ในแง่ที่วัดสามารถเรียกเงินค่าราชการแทนการเกณฑ์แรงงานจากเลกวัดเหมือนกรณีของรัฐเรียกเก็บจากไพร่ การที่เงินมีมูลค่าในการแลกเปลี่ยนสินค้าทุกชนิด ทำให้วัดที่มีแรงงานวัดหันไปขอรับเงินแทนการเกณฑ์แรงงาน

ค. ประการที่สาม เนื่องจากการขยายตัวของชุมชนและการค้า ทำให้เกิดความต้องการที่ดินสูง ที่ดินจึงเริ่มมีราคาสูงขึ้น และเริ่มเกิดมีการให้เช่าที่ดินขึ้น ทำให้ที่ดินวัดที่อยู่ในย่านชุมชนหรือแหล่งการค้าเริ่มมีค่าในการเป็นแหล่งหาผลประโยชน์ของวัด แต่การหาผลประโยชน์จากที่วัดจะทวีความสำคัญมากขึ้น ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับทรัพย์สินของวัดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังคงปรากฏดังนี้

1) แรงงานวัด ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ธรรมเนียมการถวายข้าพระ โยมสงฆ์ และ เลกวัด เพื่อให้ทำการผลิตและดูแลรักษาวัดยังคงปรากฏต่อมาจากสมัยอยุธยา ดังปรากฏว่า พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานอุทิศถวายข้าพระ โยมสงฆ์ และเลกวัดแก่วัดหลวงสำคัญ ในพระนคร วัดหนึ่งๆ เป็นจำนวนไม่น้อย ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรง บริจาคทรัพย์เป็นเงินถึง 95 ชั่ง 11 ตำลึง (7,644 บาท) เพื่อซื้อชายฉกรรจ์ 66 คน ส้ามโนครัว 224 คน แล้วสักแซนขวาดถวายเป็นข้าพระเป็นสิทธิขาดแก่วัดพระเชตุพนฯ

อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ วัดในกรุงเทพมหานครที่มี ข้าพระโยมสงฆ์และเลกวัด จะเป็นวัดหลวงสำคัญๆ เป็นส่วนใหญ่ สำหรับวัดราษฎร์ยังไม่ปรากฏ หลักฐานว่ามีแรงงานวัดเหล่านี้

ระบบข้าพระโยมสงฆ์และเลกวัดเริ่มเสื่อมลงตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์พร้อมๆ กับความ เสื่อมของระบบไพร่ เนื่องจากความจำเป็นที่วัดจะต้องอาศัยแรงงานวัดลดน้อยลง วัดในกรุงเทพ มหานครเกือบจะไม่ต้องอาศัยแรงงานวัดเพื่อการผลิตเลี้ยงวัดดังแต่ก่อน ประกอบกับระบบ เงินตราเข้ามามีความสำคัญ โดยเฉพาะวัดหลวงใหญ่ๆ ซึ่งได้รับการอุดหนุนจากรัฐและราษฎร ในรูปของการบริจาคปัจจัยเพื่อการยังชีพอย่างพอเพียง จนวัดไม่ต้องเดือดร้อนในสิ่งเหล่านี้ การ บูรณะปฏิสังขรณ์วัดก็ได้รับการอุปถัมภ์จากรัฐและราษฎรอย่างพร้อมมูล จนวัดเกือบไม่ต้องอาศัย กำลังข้าพระโยมสงฆ์เลกวัดเป็นสำคัญเหมือนอดีต (อัจฉรา กาณจนมัย, 2523) แรงงานวัดจึง ทำหน้าที่แต่เพียงเป็นผู้บำรุงรักษาดูแลความสะอาดของวัดเล็กๆ น้อยๆ เผื่อวัดและปรณนิบัติพระ สงฆ์เท่านั้น ความไม่จำเป็นของแรงงานวัดจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากการที่วัดยอมให้ข้าพระโยม สงฆ์เลกวัด เสียค่าราชการแทนเกณฑ์แรงงานมารับใช้วัดได้ ด้วยเหตุดังกล่าวเมื่อถึงรัชสมัยพระ บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แรงงานวัดในฐานะที่มีความสำคัญทางกำลังคนจึง เกือบหมดความสำคัญต่อวัด โดยเฉพาะวัดในกรุงเทพมหานครแต่ความสำคัญในด้านที่เป็นแหล่ง ที่มาของรายได้จากเงินค่าข้าพระโยมสงฆ์เลกวัดยังคงมีอยู่ เมื่อพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าให้เลิกระบบไพร่ข้าพระ โยมสงฆ์และเลกวัดจึงถูกยกเลิก ไปด้วย

2) ที่ดินวัด เมื่อมีการสถาปนากรุงเทพมหานครขึ้นเป็นเมืองหลวงและมีการสร้างวัดตาม ประเพณีนิยม ธรรมเนียมที่พระมหากษัตริย์จะทรงพระราชทานอุทิศถวายที่ดินแก่วัดที่สร้างใหม่ ยังคงปรากฏสืบต่อมา ดังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระราชทานอุทิศที่ดิน ในเขตพระราชวังสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามขึ้น ซึ่งมีไฮเตองค์พระมหากษัตริย์เท่านั้นบรรดา

พระบรมวงศานุวงศ์หรือขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่สร้างและปฏิสังขรณ์วัด ก็มักนิยมอุทิศถวายที่ดินแก่ วัดด้วย ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระราชทานพระราชทรัพย์ ให้ซื้อที่ดินถวายแก่วัดชัยพฤกษ์มาลาและวัดโสมนัสวิหาร แม้ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงโปรดเกล้าให้สร้างวัดราชบพิธ ก็ทรงโปรดให้ซื้อที่ดินตำบลสำราญราษฎร์เพื่อสร้างวัดขึ้น

อย่างไรก็ตาม เมื่อแรกตั้งกรุงจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวนวัด ในกรุงเทพมหานครยังมีไม่มากนัก ที่ดินซึ่งวัดต่างๆ ครอบครองอยู่จึงยังมีจำนวนไม่มาก ประกอบกับที่ดินในกรุงเทพมหานครในระยะนั้น ยังเป็นที่รกร้างว่างเปล่าปราศจากคนจับจองอีก มากที่ดินจึงยังไม่มีมีความสำคัญ แต่หลังจากที่ไทยทำสนธิสัญญาเบาริ่งในปี พ.ศ.2398 เศรษฐกิจการค้าได้ขยายตัวจากเดิมขึ้นอย่างรวดเร็ว เกิดความต้องการที่ดินเพื่อเกษตรกรรมและ พาณิชยกรรมสูง ทำให้ที่ดินในกรุงเทพมหานครเริ่มมีราคาสูงขึ้นโดยเฉพาะในย่านพาณิชย และชุมชน ในระยะเวลาเดียวกันนี้ปรากฏว่าจำนวนวัดในกรุงเทพมหานครก็ได้เพิ่มจำนวนขึ้น อย่างรวดเร็วตามอัตราการขยายตัวของเมืองและชุมชน จนในปี พ.ศ.2434 มีวัดถึง 269 วัด ทำให้ ปริมาณที่ดินที่วัดครอบครองมีจำนวนมากขึ้น วัดจึงกลายเป็นผู้ครอบครองที่ดินรายใหญ่ แห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานครด้วย

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ วัดในกรุงเทพมหานครคงจะอาศัยที่นาที่สวนของวัดที่ได้จาก การบริจาคเป็นที่เก็บกินผลประโยชน์ ซึ่งอาจจะยกเว้นวัดหลวงเนื่องจากได้รับการอุดหนุน จากรัฐอยู่แล้ว ถึงแม้จะไม่พบหลักฐานให้เชาที่ดินวัดในรัชกาลที่ 1 ถึง 3 แต่ก็อาจจะสันนิษฐาน ได้ว่า การเช่าที่ดินวัดคงจะเกิดขึ้นแล้วแม้จะยังมีจำนวนไม่มากนัก และค่าเช่าก็คงจะเก็บ ในรูปของผลผลิตแบ่งวัดหรือค่าเช่าเป็นตัวเงิน อย่างไรก็ตามการเช่าที่ดินวัดมีหลักฐานปรากฏแน่ นอนในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (สมสมัย ศรีศุทรพรรณ, 2518)

นอกจากการเช่าที่ดินวัดแล้ว ยังพบว่าในสมัยนี้เริ่มมีการสร้างอาคารบนที่ดินวัดให้ราษฎร เช่าด้วย ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้ทำโรงแถวฝาขัดตะ บนที่กัลปนาของวัดโสมนัสวิหารไว้ให้ราษฎรเช่า เพื่อนำค่าเช่านั้นไปเป็นค่าโงงาและยาแดง ถวายพระในวัด การสร้างอาคารแบบถาวรเป็นตึกแถวบนที่ดินวัดเพื่อให้ราษฎรเช่าอยู่อาศัยหรือ เพื่อประกอบการค้า เพื่อหาผลประโยชน์เข้าบำรุงวัด โดยทางวัดได้สร้างตึกแถวริมถนนลิบสาม ห้างเพื่อเก็บค่าเช่าบำรุงวัดมาตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 4 ซึ่งการหารายได้โดยวิธีนี้จะมีความสำคัญ ต่อรายได้และเศรษฐกิจของวัดเป็นอย่างมากในระยะหลังจนถึงปัจจุบัน

อาจกล่าวได้ว่า ก่อนหน้ารัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การเช่า

ที่ดินวัดยังมีปริมาณน้อย ส่วนใหญ่เป็นการเช่าที่ดินเพื่อทำนาทำสวน ซึ่งทำรายได้ผลประโยชน์แก่วัดไม่มากนัก การสร้างอาคารให้เช่าซึ่งจะเป็นรูปแบบการหารายได้ที่สำคัญของวัดในเวลาต่อมายังปรากฏน้อยมาก อย่างไรก็ตามในปลายสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ ที่ดินวัดเริ่มทวีความสำคัญมากขึ้นในแง่การเป็นแหล่งผลประโยชน์ของวัดในกรุงเทพมหานคร เนื่องจากการขยายตัวของเศรษฐกิจการค้าและชุมชนทำให้ความต้องการที่ดินสูงขึ้น วัดซึ่งครอบครองปัจจัยนี้อยู่จะได้นำมาใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ตั้งแต่ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา

ความคิดที่รัฐต้องการจะให้วัดสามารถพึ่งพาตนเองได้ เริ่มมีมาอย่างน้อยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2442 ดังคำริของพระเจ้านั่งยาเธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพที่แสดงในที่ประชุมเสนาบดีว่า การที่รัฐจะทำให้วัดสามารถเอาทรัพย์สินและกำลังแรงงานของวัดมาช่วยตนเองได้นั้น ยังพอมีทางสำเร็จ “ ดั่งมีตัวอย่างเช่นที่วัดบวรนิเวศจัดเป็นต้น ถ้าวัดอื่นๆ จัดอย่างวัดบวรนิเวศแล้วก็คงจะดีได้ ” ซึ่งแสดงว่ารัฐเห็นวัดบวรนิเวศเป็นแบบอย่าง ซึ่งนอกจากจะเป็นผลดีต่อวัดเองแล้ว ยังเป็นการลดภาระของรัฐได้อย่างดีด้วย

เมื่อรัฐตระหนักถึงความสำคัญของที่ดินในฐานะเป็นแหล่งที่มาของรายได้ และที่ดินสมัยนั้นก็เริ่มมีราคาสูงขึ้นตามการขยายตัวของเมืองและชุมชน รัฐทราบดีว่าวัดเป็นผู้ครอบครองที่ดินรายใหญ่แห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานคร แต่วัดกลับยังมีได้นำที่ดินวัดมาใช้ให้เกิดประโยชน์มากนัก รัฐจึงเห็นว่าควรจะนำที่ดินมาหาประโยชน์ ซึ่งจะสามารถชดเชยกับรายได้ของวัดที่ขาดไปได้ ดังปรากฏในรายงานของพระเจ้านั่งยาเธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพและพระยาอุดมการบดี

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริเห็นด้วยเช่นเดียวกัน ดังนั้นจึงทรงเริ่มแนะนำให้วัดต่างๆ นำที่ดินวัดมาจัดประโยชน์ ดังกรณีทรงแนะนำให้วัดนรนาถนำที่ดินวัดมาจัดสร้างตึกแถวให้เช่าหาประโยชน์เข้าวัด โดยพระองค์ทรงติดต่อแนะนำให้คุณหญิงสุน ไชยิกเสถียรและพระยาไชยิก(เตียน) ซึ่งเป็นผู้สร้างวัดเป็นผู้ออกทุนสร้างตึกแถวให้วัดก่อน

เศรษฐกิจของวัดในกรุงเทพมหานคร ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีความเจริญเติบโตอย่างมากและวัดมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ โดยในรัชสมัยนี้วัดส่วนใหญ่ในกรุงเทพมหานครจะมีที่ธรณีสงฆ์ และได้มีนำที่ธรณีสงฆ์ของวัดออกหาประโยชน์ โดยการให้เช่าในรูปแบบต่างๆ อย่างกว้างขวาง ซึ่งวัดมักจะทำสัญญาเช่ากำหนดระยะเวลาการให้เช่าเพียง 3 ปี เป็นอย่างมากและมีการเรียกเก็บเงินล่วงหน้า อัตราค่าเช่าที่ดินก็มักไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับสภาพและทำเลที่ตั้งของที่ดินนั้น (เนตรนภิส นาควัชร, 2525) อย่างไรก็ตามเมื่อเทียบอัตราค่าเช่าที่ดินระหว่างที่ดินวัดกับที่ดินเอกชนแล้ว ก็จะพบว่าที่ดินวัดมีอัตราค่าเช่ากว่าที่ดินเอกชนมาก

2.4 การศึกษางานวิจัยและแนวความคิดเกี่ยวกับบทบาทและหน้าที่ของศาสนาต่อสังคม

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ (2525) ได้ศึกษาหน้าที่ของศาสนาในฐานะเป็นสถาบันแห่งความเชื่อที่ก่อให้เกิดแห่งค่านิยม และเป็นวิถีชีวิตของสังคมอย่างสำคัญย่อมมีหน้าที่ต่อสังคมซึ่งแบ่งแยกได้ดังนี้

ก. ศาสนาเป็นหน่วยแห่งกระบวนการเรียนรู้ การปรับตัวเข้ากับระเบียบทางสังคม (Agent of Socialization) การปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับมาตรฐานของสังคม และการหลีกเลี่ยงพฤติกรรมที่ก่อความขัดแย้งขึ้นในสังคมย่อมอาศัยศาสนาเป็นสื่อ กล่าวคือ การปฏิบัติตนต่อบุคคลอื่นและต่ออุดมคติของสังคม ต้องพึ่งศาสนาในฐานะเป็นบ่อเกิดแห่งคุณธรรม ค่านิยมทางสังคม ดังนั้น สถาบันทางศาสนาจึงช่วยให้บุคคลเรียนรู้และพัฒนาอย่างสอดคล้องกับวิถีทางสังคม

ข. ศาสนาเป็นสื่อการกำหนดสภาพของสมาชิกในสังคม (Status Giving Agency) การที่สมาชิกในสังคมจะมีสถานะภาพอย่างไรนั้น การปฏิบัติตามหลักศีลธรรมในศาสนาเป็นตัวกำหนดว่าใครเป็นคนดีที่สมควรได้รับการยกย่อง เลื่อนชั้น เลื่อนตำแหน่ง ใครเป็นคนที่ไม่ดีที่สังคมควรตำหนิหรือลงโทษ

ค. ศาสนาช่วยให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นในสังคม (Social Identity) บุคคลที่นับถือศาสนาเดียวกันจะมีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จึงก่อให้เกิดความสนิทสนมและใกล้ชิดกันทางจิตใจ และมักจะมีส่วนร่วมในการช่วยเหลือในยามสุขยามทุกข์

ง. ศาสนาช่วยให้สังคมเป็นปึกแผ่น (Social Solidarity) เนื่องจากไม่เพียงแต่เป็นที่พึ่งทางสังคมเท่านั้น แต่การมีกิจกรรมทางศาสนาร่วมกัน เช่น การประกอบพิธีร่วมกัน หรือบำเพ็ญกุศลร่วมกัน ทำให้เกิดเป็นข้อตกลงและความร่วมกันเกี่ยวกับข้อบังคับทางสังคม ทั้งนี้ก็เพราะอาศัยศาสนาเป็นตัวกำหนดค่านิยม

จ. ศาสนาเป็นสื่อควบคุมทางสังคม (Social Control) เพราะการสั่งสอน อบรม และการโน้มน้าวจิตใจของบุคคลให้ปฏิบัติตามระเบียบ ค่านิยม และศีลธรรมในสังคมเป็นหน้าที่ของศาสนา สถาบัน หรือองค์การทางศาสนา มีบทบาทและมีอิทธิพลต่อกิจกรรมด้านนี้โดยตรง ซึ่งมีจุดประสงค์เพื่อให้สมาชิกทุกคนเป็นคนดี

ฉ. ศาสนาในฐานะองค์การการกุศลได้ทำหน้าที่บริการสังคม เชื่อมสมานความแตกแยก และช่องว่างทางสังคมในฐานะเป็นสถาบันกลาง จึงสามารถช่วยเหลือบุคคลที่ประสบความเดือดร้อนจากภัยต่างๆ

Joachim Wach (1997) ได้รวบรวมหน้าที่ของศาสนาที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับต่อมนุษย์และสังคมไว้ดังนี้

- ก. ศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยว (Emotional Aid) เมื่อเผชิญกับอุปสรรคต่างๆ อัน เช่นความไม่สมหวัง ความทุกข์ ก็ได้ศาสนาเป็นเครื่องบำรุงจิตใจ
- ข. ศาสนาช่วยสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาวะเหนือธรรมชาติ โดยกำหนดเป็นจารีตประเพณี (Cult) แต่จะเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขและเวลาที่เปลี่ยนไป
- ค. ศาสนากำหนดกฎเกณฑ์จารีตประเพณี เพื่อเป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติร่วมกัน
- ง. ศาสนาผูกพันอยู่กับความเจริญของสังคม มีส่วนในการดำเนินชีวิตของแต่ละบุคคล

พระมหาอุทัย ญาณธโร (2538) ได้กล่าวถึงบทบาทของศาสนาไว้ในการศึกษาพัฒนาการบทบาทของศาสนาว่า ศาสนามีบทบาทที่สำคัญต่อมนุษย์ในทุกๆ ด้าน โดยเน้นไปที่จิตใจของมนุษย์ อันเป็นบทบาทหลักของศาสนาซึ่งได้มีการเปลี่ยนแปลงมาตามลำดับ ซึ่งจะเกี่ยวข้องไปถึงบทบาทของลัทธิศาสนาที่มีต่อสังคมด้วย ซึ่งศาสนามีบทบาทสำคัญที่เป็นเอกลักษณ์ของตน และมีความสัมพันธ์กับสังคมดังนี้

ก. ศาสนาในฐานะเป็นองค์กรทางศีลธรรม ข้อนี้นับเป็นบทบาทที่เด่นชัดของศาสนาที่มีต่อสังคม ศาสนาเริ่มต้นด้วยการสร้างประมวลหลักศีลธรรม ซึ่งบางส่วนของหลักศีลธรรมได้กลายเป็นกฎหมาย แต่ก็ยังมีบางส่วนที่ต้องการศาสนาดำเนินการ เช่น ในเรื่องการปลูกฝังความสำนึก การรู้จักควบคุมตนเองและหลักจริยธรรมในความสัมพันธ์ทางสังคม

ข. ศาสนาในฐานะองค์กรช่วยเหลือสังคม เนื่องจากศาสนาเป็นผู้รับผิดชอบในการปลูกฝังความสำนึกทางศีลธรรม ศาสนาจึงเป็นองค์กรเอกชนที่จะเข้ามามีบทบาทช่วยเหลือสังคมโดยปริยาย ศาสนาจะทำหน้าที่เสริมรัฐ เช่น การจัดหาวัตถุ หรือในการรณรงค์แก้ปัญหาทางสังคม เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม ช่วยเหลือคนพิการ ทั้งนี้ก็เพราะว่าพื้นฐานของการช่วยเหลือสังคมเช่นนี้เกิดมาจากความมีคุณธรรมของประชาชน ศาสนาจึงเป็นตัวกลางเฉลี่ยความผาสุกทางสังคม โดยไม่ต้องอาศัยกฎหมายบังคับ

ค. ศาสนาในฐานะเป็นผู้ให้จุดหมายแห่งชีวิต ข้อนี้นับได้ว่าเป็นจุดหมายที่แท้จริงของศาสนา ทั้งนี้ก็เพราะรัฐและสังคมสามารถช่วยเหลือปัจเจกบุคคลได้เพียงเฉพาะความสมบูรณ์ส่วนหนึ่งของชีวิตเท่านั้น สังคมไม่สามารถที่จะทำให้ทุกคนบรรลุถึงจุดหมายแห่งชีวิตที่แท้จริงได้ ศาสนาคือองค์กรเดียวที่จะตอบสนองต่อความต้องการด้านนี้ของมนุษย์ชาติ

โดยที่จริงแล้ว ศาสนายังมีบทบาทสำคัญอีกส่วนหนึ่ง คือการเป็นที่พึ่งทางจิตใจของประชาชน บทบาทในส่วนนี้ไม่มีรูปร่างที่ชัดเจน เพียงแต่ประชาชนมีความรู้สึกได้ว่า ศาสนาคือองค์กรที่จะรับเอาความทุกข์และความโศกเศร้าภายในของตนเองไว้ ศาสนาคือสายน้ำที่จะ

กรที่จะรับเอาความทุกข์และความโศกเศร้าภายในของตนเองไว้ ศาสนาคือสายน้ำที่จะประพรมให้เกิดความชุ่มฉ่ำแก่คนผู้สิ้นหวังและท้อแท้

2.5 บทบาทของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา

พระมหาสุภา อุทโท (2541) ได้ศึกษาเกี่ยวกับพระสงฆ์ไทยในสองทศวรรษหน้า และได้ศึกษาถึงบทบาทของพระสงฆ์ในสมัยพุทธกาล สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช และในประเทศศรีลังกา ต่อเนื่องมาจนถึงบทบาทของพระสงฆ์และวัดกับสังคมตามประวัติศาสตร์ไทย โดยแบ่งบทบาทของพระสงฆ์ก่อนพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามายังประเทศไทย แบ่งเป็นบทบาทในสมัยพุทธกาลและหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน

1) บทบาทของพระสงฆ์ในสมัยพุทธกาล

พระพุทธศาสนาก็เป็นอีกลัทธิหนึ่งในสมัยนั้น เมื่อพระพุทธองค์และพระสาวกได้ตรัสรู้ธรรมแล้ว ก็ได้ออกเผยแผ่และสอนธรรมแก่ประชาชนทุกชั้นวรรณะ ในท่ามกลางการต่อสู้แย่งชิงคนมาเป็นสาวกของเจ้าลัทธิต่างๆ ในสมัยนั้น จนกระทั่งประชาชนจำนวนมากโดยเฉพาะชนชั้นที่มีอำนาจทางสังคม คือกษัตริย์และพราหมณ์เกิดความศรัทธาเลื่อมใส ได้เข้ามาบวชและอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาด้วยปัจจัย 4 เป็นจำนวนมาก ดังนั้นพอจะแบ่งบทบาทหลักๆ ของพระสงฆ์ที่เข้าไปทำงานในชุมชนในสมัยนั้น 3 ประการคือ

1.1) บทบาทในการให้ความรู้และพัฒนาจิตใจแก่คนในชุมชน เป็นบทบาทที่เด่นชัดดังที่มีปรากฏหลายแห่งในพระไตรปิฎก คือในวินัยปิฎกมหาวรรค สรุปได้ว่า “พระอัสสชิ แสดงธรรมแก่พระสารีบุตรปริพาชกถึงเหตุเกิดของธรรมและการดับของธรรม จนอุปติสสปริพาชกก็ได้สำเร็จพระโสดาบัน” ในสังยุตตนิกายขันธวารวรรค สรุปได้ว่า “พระสารีบุตร ได้ชี้แจงถึงการฉันทข้าวของพระที่บริสุทธิ ถูกต้องตามหลักธรรมแก่นางปริพาชกาชื่อว่าสุจิมขี สรุปได้ว่า “พระสารีบุตรไปเยี่ยมท่านอนาคคฤหบดี ในยามป่วยหนัก พร้อมกับแสดงธรรมไม่ให้ยึดมั่นในสิ่งทั้งปวง เมื่ออนาคคฤหบดีสิ้นใจแล้วไปเกิดในดุสิตภพ”

1.2) บทบาทในการสงเคราะห์ชุมชน ในธัมมปัทมสูตรกล่าว สรุปได้ว่า “พระสารีบุตรช่วยรารพราหมณ์ซึ่งเป็นพราหมณ์แก่และยากจน ให้บวชเป็นพระภิกษุพร้อมทั้งรับผิชอบเป็นอาจารย์สั่งสอนและอบรมเขา จนเขาได้บรรลุพระอรหัตผล”

1.3) บทบาทในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะพระสงฆ์ในสมัยนั้นมีชีวิตอยู่กับธรรมชาติ และอาศัยธรรมชาติเป็นที่ฝึกฝนตนเองให้ได้บรรลุธรรม จึงเป็น

ธรรมดาอยู่เองที่พระสงฆ์กับธรรมชาติ ต้องพึ่งพิงอาศัยกันและกัน โดยมีหลักการอยู่อย่างน้อย 3 ประการคือ

1.3.1) หลักการต้นไม้เป็นสิ่งมีชีวิต พุทธศาสนาทิวาต้นไม้ และพืชพันธุ์ เป็นชีวิตบนพื้นหรือมีชีวิตเป็นที่หากินและอยู่อาศัยของสรรพสัตว์ พระพุทธเจ้าจึงปรับอาบติปาจิตตีย์แก่ภิกษุที่ตัดต้นไม้

1.3.2) หลักการใช้ทรัพยากรธรรมชาติตามความจำเป็นเท่านั้น พุทธศาสนาเน้นการประหยัด หรือใช้ทรัพยากรเท่าที่จำเป็นและให้คุ้มค่าที่สุด ไม่นิยมฟุ้งเฟ้อตามค่านิยมต่างๆเห็นได้จากพระอานนท์ ได้ชี้แจงให้พระเจ้าอุเทนเห็นถึงการที่พระใช้สิ่งของอย่างประหยัดและคุ้มค่า เช่น ผ้าจีวร นอกจากนั้นพระพุทธเจ้ายังปรับอาบติแก่ภิกษุที่ ประดับ ตกแต่งสิ่งของจนเกินควร เช่น ทรงปรับอาบติแก่ภิกษุชาวเมือง ภัททชียะ ซึ่งประดับตกแต่งรองเท้าอย่างสวยงาม เช่น รองเท้าสานด้วยหญ้า รองเท้าถักด้วยขนสัตว์ รองเท้าทำด้วยเงิน รองเท้าทำด้วยทอง เป็นต้น

1.3.3) หลักการว่าสัตว์เป็นสิ่งมีชีวิตควรแก่ความเมตตากรุณา วิธีชีวิตของพระเน้นการไม่เบียดเบียนสัตว์อื่นให้เดือดร้อน แม้กระทั่งชีวิตสัตว์เล็กๆ ทรงปรับอาบติแก่ภิกษุผู้ทำเช่นนั้น เช่น ปรับอาบติปาจิตตีย์แก่ภิกษุชาวเมืองอาฬวีผู้ทำการก่อสร้าง ทั้งที่รู้ก่อนว่าน่านนั้นมีตัวสัตว์

ดังนั้น บทบาทของพระสงฆ์ในสมัยนี้ ส่วนใหญ่แล้วดำเนินรอยตามบทบาทของพระพุทธเจ้า คือการพัฒนาศีลธรรมและจิตวิญญาณ การสงเคราะห์ประชาชน และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมีข้อสังเกตว่าพระสงฆ์ส่วนใหญ่ในสมัยนี้ เป็นพระอริยบุคคลหรือผู้หมดกิเลสแล้ว ฉะนั้นการกระทำจึงเกิดจากความเมตตาเป็นหลัก โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ประชาชนเข้าถึงสัมมาทัศนารู้และเข้าใจความเป็นจริงในชีวิต

2) บทบาทของพระสงฆ์ต่อชุมชนหลังสมัยพุทธกาล

หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ 234 ปี พระเจ้าอโศกมหาราชซึ่งเป็นจักรพรรดิของอินเดีย ได้มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก โดยให้พระราชโอรสและพระราชธิดาบวชในพระพุทธศาสนาพร้อมทั้งส่งเสริมและสนับสนุนพระสงฆ์ในด้านต่างๆ รวมทั้งการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 3 และเมื่อสังคายนาเสร็จแล้ว พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งพระสงฆ์ออกไปประกาศศาสนายังประเทศต่างๆ (แสง มนวิฑูร, 2517) เช่น พระมหินทรเถระ และพระอุตตรเถระซึ่งเป็นโอรสของพระเจ้าอโศก ไปประกาศศาสนาที่ลังกา ส่วนพระโสณเถระ และพระอุตตรเถระไปประกาศศาสนาที่สุวรรณภูมิ (ยุพิน เข็มมุกด์, 2537) พระสงฆ์ในสมัยนี้ มีบทบาทไม่แตกต่างจากสมัยพุทธกาลมากนัก คือเน้นการสอนศีลธรรมและจิตวิญญาณ

บทบาทของพระสงฆ์ภายหลังจากพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามายังประเทศไทยแล้ว แบ่งออกเป็นสมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ ได้ดังนี้

1) บทบาทของพระสงฆ์ในสมัยสุโขทัย

เมื่อพ่อขุนรามคำแหงเสด็จขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ.1820 พระองค์มีศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างมาก ทรงได้อาราธนาพระมหาเถรสังฆราชจากเมืองนครศรีธรรมราชเข้ามาพำนัก ณ วัดอรุณญิก ในกรุงสุโขทัย ในทุกวันพระพระองค์จะได้นิมนต์พระเถรานุเถรมานั่งบนโชดหิน กลางดงตาลที่ทรงให้ปลูกไว้ เพื่อเทศนาสั่งสอนประชาชน ฉะนั้นบทบาทของพระสงฆ์ในสมัยนี้ จึงเป็นบทบาทที่เกี่ยวกับการพัฒนาศีลธรรมและจิตใจแก่ประชาชน ตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าแผ่นดิน

ต่อมาในปี พ.ศ.1897 พระเจ้าลิไทกษัตริย์สุโขทัยองค์ต่อมา ได้อาราธนาพระสุมนะเถระจากเมืองลังกามาสู่เมืองสุโขทัย หลังจากนั้นพระองค์ได้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเตฎมิกกา หรือไตรภูมิพระร่วง พร้อมทรงสั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชนด้วยพระองค์เอง และนิมนต์พระสงฆ์เข้าเรียนพระไตรปิฎกในมหาปราสาท โปรดให้พิมพ์จำลองพระพุทธรูป ทรงสร้างพระมหาธาตุบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่อุษเชิญมาจากลังกา และปลูกต้นศรีมหาโพธิ์จากลังกาไว้หลังพระมหาธาตุนั้น พร้อมทั้งแบ่งคณะสงฆ์ออกเป็น 2 ฝ่ายคือ ความวาสีกับอรัญวาสี

จะเห็นได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์ในสมัยนี้เน้นหนักไปในทางวรรณกรรม พัฒนาศีลธรรม และจิตใจของประชาชน พร้อมกับการก่อสร้างวัดวาอารามและเจดีย์ต่างๆ

2) บทบาทของพระสงฆ์ในสมัยอยุธยา

พระมหากษัตริย์ในสมัยนี้ ได้เป็นองค์อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับในสมัยสุโขทัย ในตอนต้นของกรุงศรีอยุธยาพระมหากษัตริย์ ขุนนาง ข้าราชการ ตลอดจนราษฎรต่างศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มาก นิยมทำบุญและสร้างวัดกันมาก ตลอดจนสร้างธรรมเนียมในการส่งบุตรชายเข้าบวชเรียนอย่างน้อยหนึ่งพรรษา เพื่อให้ได้รับการอบรมจากพระศาสนาและเป็นการสนองคุณมารดาบิดา วัดจึงเป็นทั้งโรงเรียนในการศึกษาอักษรศาสตร์ ตลอดจนวิชาชีพอื่นๆ แก่กุลบุตร เป็นสโมสรที่ประชาชนจะมีโอกาสพบปะสังสรรค์กันในวันทำบุญ หรือวันเทศกาล นักชัตฤกษ์ เป็นโรงพยาบาลและเป็นที่ระงับคดีวิวาทของชาวบ้าน จึงกล่าวได้ว่าชีวิตของชาวไทยสมัยอยุธยามีวัดและพระสงฆ์เป็นที่พึ่งพำนัก

บทบาทของพระสงฆ์ในสมัยอยุธยาตอนต้นนี้คงจะสันนิษฐานได้ว่า นอกจากบทบาทในการอบรมศีลธรรมตามปกติแล้ว ยังทำบทบาทในการสอนวิชาการทางโลกแก่ชุมชน บทบาทในการประสานความขัดแย้งในชุมชน และบทบาทในการสงเคราะห์ชุมชน

อย่างไรก็ตามในตอนปลายกรุงศรีอยุธยา บ้านเมืองมีสงครามกับพม่าบ่อยครั้ง พระสงฆ์ส่วนใหญ่จึงไม่มีเวลาที่จะใส่ใจกิจกรรมทางพุทธศาสนาที่จะนำไปสู่ความพ้นทุกข์ แต่หันไปสนใจการบำเพ็ญเพียรทางอิทธิปาฏิหาริย์และทางไสยศาสตร์ เช่นเดียวกับประชาชนที่หมกมุ่นเรื่องไสยศาสตร์ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าบ้านเมืองต้องเผชิญศึกสงครามบ่อยครั้ง จนทำให้ประชาชนขาดความมั่นคงทางจิตใจ

ดังนั้นบทบาทของพระสงฆ์ในสมัยอยุธยาตอนปลาย นอกจากจะเป็นบทบาทในการพัฒนาศีลธรรมและจิตใจ และก่อสร้างศาสนสถานแล้ว ยังมีบทบาทในการสอนวิชาการทางโลกแก่ชุมชน บทบาทในการประสานความขัดแย้งในชุมชน และบทบาทในการสงเคราะห์ชุมชนในการประกอบพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ เพื่อเป็นการเสริมสร้างความมั่นคงปลอดภัยให้แก่ประชาชนในภาวะสงครามอีกด้วย

3) บทบาทของพระสงฆ์ในสมัยรัตนโกสินทร์

บทบาทของพระสงฆ์ในสมัยนี้ได้เปลี่ยนไปอย่างมากโดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 5 ประเทศไทยได้รับอิทธิพลแนวคิดจากทางตะวันตก พระองค์ได้ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้ทันสมัย กว้างขวาง ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้มีพระอาจารย์สอนหนังสือภาษาไทย และลอนเลขทุกๆ อาราม โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้สอน ต่อมาในปี พ.ศ.2427 ทรงโปรดให้ตั้งโรงเรียนหลวงตามวัดต่างๆ (โรงเรียนหลายโรงเรียนจึงมีชื่อวัดนำหน้าในปัจจุบัน) และใน พ.ศ.2441 ทรงประกาศให้พระสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร เอาใจใส่สั่งสอนคุณธรรมและจริยธรรมแก่ประชาชน และฝึกสอนวิชาความรู้ต่างๆ แก่กุลบุตร

บทบาทของพระสงฆ์ในสมัยนี้ ซึ่งนอกจากจะมีบทบาทในการพัฒนาศีลธรรมและจิตใจ เช่นในสมัยที่ผ่านมาแล้ว ยังมีบทบาทในการสั่งสอนวิชาการสมัยใหม่แขนงต่างๆ ให้แก่ประชาชนในสังคมอีกด้วย

เนตรนภิศ นาควัชระ (2525) ได้ศึกษาอิทธิพลของวัดกับสังคมโดยพิจารณาจากบทบาทของวัดที่มีต่อชุมชนและสังคมในอดีต โดยวัดซึ่งเป็นสถาบันทางศาสนาที่อยู่ควบคู่กับสังคมไทยมานานนับแต่เผยแพร่เข้ามาในดินแดนแห่งนี้กับอิทธิพลที่มีต่อสภาพสังคมไว้ดังนี้

ก. บทบาทในด้านความมั่นคงของบ้านเมือง กล่าวคือ ในยามที่บ้านเมืองมีความเป็นปึกแผ่น รุ่งเรือง มั่นคง ก็จะได้แสดงออกโดยการทำนุบำรุงวัดให้มีความสวยงาม และในขณะยามสงครามวัดก็จะเป็นแหล่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจของผู้คนในบ้านเมืองด้วยเช่นกัน

ข. บทบาทในด้านการสืบทอดพระศาสนาวัดถือเป็นแหล่งเผยแพร่พระศาสนาทั้งแก่ประชาชนทั่วไป และสืบทอดโดยพระภิกษุสงฆ์รวมถึงเป็นแหล่งพำนักของพระภิกษุสงฆ์

ค. บทบาทในด้านการศึกษา วัดถือเป็นแหล่งอบรมและให้ความรู้แก่ลูกหลานของชาวบ้านมาแต่โบราณกาล โดยในอดีตชาวบ้านจะส่งลูกหลานมาคอยปรนนิบัติพระภิกษุสงฆ์เพื่อฝึกฝนจรรยา มารยาทรวมทั้งพระธรรมวินัย นอกจากนี้พระภิกษุสงฆ์จะส่งสอนหนังสือให้แก่ลูกหลานด้วย วัดจึงนับได้ว่าเป็นแหล่งศึกษาที่ให้ความรู้แก่ลูกหลานด้วย

ง. บทบาทในด้านเป็นที่พึ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจ จากการที่พระสงฆ์ได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้มีคุณธรรม มีความรู้ พระจึงมักได้รับการยกย่องจากชาวบ้านให้เป็นผู้นำชุมชนให้ความเคารพนับถือ เมื่อชาวบ้านได้รับความเดือดร้อน พระสงฆ์ก็จะให้คำปรึกษาหารือและความช่วยเหลือต่างๆ วัดจึงถือเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจของชาวบ้านและชุมชน

จ. บทบาทในด้านสังคมสงเคราะห์ นอกจากบทบาทในด้านต่างๆ แล้วในด้านสังคมสงเคราะห์วัดก็มีบทบาทโดยเป็นที่ชุมนุมของชุมชนในงานเทศกาลต่างๆ เช่นงานบุญ เป็นที่วัดเป็นน่ายอนใจเนื่องจากสภาพภายในวัดที่ร่มเย็น เป็นศูนย์เยาวชนของเด็กๆ ที่เข้ามาเรียนหนังสือภายในวัด เป็นที่พักแรมของผู้เดินทางผ่านไปมา เป็นสถานที่ฌาปนกิจศพ เป็นต้น

2.6 บทบาทของพระสงฆ์ในปัจจุบัน

เมื่อพิจารณาจากบทบาทของพระสงฆ์ในปัจจุบันที่ลดน้อยลงไป ทั้งนี้เนื่องมาจากความเจริญและอารยธรรมต่างชาติที่แพร่เข้ามาในประเทศ ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงแก่สภาพสังคม เศรษฐกิจ บทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ที่ผู้ให้วิชาความรู้ ในการรักษาพยาบาล ก็จะมีผู้ทำหน้าที่แทน เช่น ครูอาจารย์ในการให้ความรู้ หมอพยาบาลในการรักษาพยาบาล แม้กิจกรรมจะมีที่ตั้งในบริเวณวัด เช่น โรงเรียน แต่การบริหารการจัดการ ทางราชการก็จะเป็นผู้รับผิดชอบทั้งสิ้น มีการทำรั้วแบ่งพื้นที่แยกเป็นสัดส่วนออกจากวัด อีกทั้งมีการเปลี่ยนชื่อโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่วัด โดยตัดคำว่าวัดออกไป เช่น โรงเรียนวัดเทพศิรินทร์ เป็นโรงเรียนเทพศิรินทร์วิทยาลัย หรือโรงเรียนวัดสิงห์ เป็นโรงเรียนสิงหราชพิทยาคม เป็นต้น มีผลทำให้บทบาทของวัดเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม สถาบันที่มีหน้าที่โดยตรงเข้ามารับหน้าที่หรือมีบทบาทแทนวัด เช่นการเป็นที่พักแรมเมื่อมีโรงแรมเกิดขึ้นบทบาทของวัดก็ลดน้อยลง การเป็นแหล่งชุมนุมของชุมชนเมื่อมีสถานที่ทางด้านบันเทิงเกิดขึ้นงานเทศกาลต่างๆ ที่เคยใช้วัดเป็นแหล่งชุมนุมก็น้อยลงไป ในปัจจุบันนอกเหนือจากการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาแล้ว บทบาทของวัดจะเปลี่ยนแปลงไปในการใช้ที่ดินของวัดแทนแล้ว บทบาทของวัดต่อชุมชนที่ยังคงมีอยู่ดังต่อไปนี้ (แสง อุดมศรี, 2536)

ก. บทบาทในด้านการศึกษา สามารถแยกออกเป็นบทบาททางตรง ได้แก่การให้การศึกษารูปของโรงเรียนและสำนักปฏิบัติธรรม และบทบาททางอ้อม ได้แก่การเผยแพร่ธรรมะและการให้บริการในรูปห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์

ข. บทบาทในด้านสังคมสงเคราะห์ อันได้แก่การเป็นที่มาปณิกิจศพบ ซึ่งเป็นบทบาทที่ชัดเจนในปัจจุบันแล้ว นอกจากนั้นคงมีบทบาทในการเป็นสถานที่สงเคราะห์ สำหรับผู้เข้ามาพักอาศัยภายในวัด

บทบาทของวัดและพระสงฆ์ในปัจจุบันได้ลดลงจากอดีตมาก ซึ่งบทบาทของวัดและพระสงฆ์ไทยที่เหลือในปัจจุบันก็มีไม่เป็นที่มาปณิกิจศพบโดยตรงของวัดและพระสงฆ์ โดยในด้านการศึกษาก็จะมีหน่วยงานอื่นมาดูแล หรือกิจกรรมมาปณิกิจศพบก็มีการจัดเก็บผลประโยชน์

2.7 บทบาทของพระสงฆ์ในอนาคต

พระมหาสุภา อุทโท (2541) ได้ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ไทยในสองทศวรรษหน้า (2541-2560) ในด้านต่างๆ โดยสรุปบทบาทของพระสงฆ์ในด้านต่างๆ ไว้ดังนี้

ก. บทบาททางด้านการเรียนรู้ธรรมะและสังคม คือ การเรียนรู้หลักธรรมให้แตกฉานทั้งด้านปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ การเรียนรู้วิชาการภายนอกต่างๆ และการเรียนรู้สภาพชุมชนกลุ่มองค์กร และปัญหาต่างๆ รวมไปถึงแผนและนโยบายของรัฐ และควรทำการวิจัยสังคมให้มากขึ้นด้วย

ข. บทบาทการพัฒนาศีลธรรมและจิตใจ คือ การเป็นผู้นำทางด้านศีลธรรมผู้ให้คำปรึกษา ผู้กระตุ้นจิตสำนึก ผู้สอนศีลธรรม และผู้จัดกิจกรรมต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกวัด

ค. บทบาทการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือการเป็นผู้นำทั้งการอนุรักษ์และนำทรัพยากรที่เหลือใช้กลับมาใช้ใหม่ การปลูกจิตสำนึกและแนะนำให้เยาวชนและประชาชนมีความรักในทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม และการเป็นกลุ่มจัดตั้งกลุ่ม รวมไปถึงการสนับสนุนกลุ่มด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็คำแนะนำ แก้ปัญหาความขัดแย้ง วัสดุอุปกรณ์ พร้อมทั้งติดต่อวิทยากรและหน่วยงานอื่นเพื่อให้ความรู้ในด้านนี้

ง. บทบาทในการเป็นแหล่งให้ความรู้ ได้แก่การจัดวัดซึ่งควรจัดวัดให้ร่มรื่น วิเวก สะอาดและเป็นที่พักปฏิบัติธรรม พร้อมทั้งเน้นการซ่อมแซมแทนการสร้างวัดใหม่ การให้วัดเป็นศูนย์กลางด้านต่างๆ ที่พระสงฆ์มีความชำนาญ เช่นให้ความรู้ด้านสมุนไพร แพทย์แผนโบราณ จัดตั้งสถาบันการศึกษาเพื่อรองรับชุมชน

จ. บทบาทด้านการสงเคราะห์ชุมชน โดยจัดตั้งกองทุนเพื่อช่วยเหลือแก่เด็ก เยาวชนและคนยากจนรวมถึงการช่วยเหลือผู้ประสบภัยต่างๆ เป็นต้น

ฉ. นอกจากนี้ยังมีบทบาทในด้านอื่นๆ เช่น ด้านการบริหารคณะสงฆ์ ให้พระสงฆ์ที่มีพร้อมทั้งด้านคุณวุฒิวิญญูติเข้ามาบริหารองค์กร

จากบทสรุปบทบาทของพระสงฆ์ในอีก 20 ปีข้างหน้าดังกล่าว บทบาทของพระสงฆ์สามารถแบ่งแยกออกเป็นบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ที่มีต่อตนเอง บทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ที่มีต่อองค์กรสงฆ์ และบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ที่มีต่อชุมชน ซึ่งบทบาทของพระสงฆ์ในอนาคตยังคงเป็นบทบาทที่มีมาแต่ดั้งเดิม ซึ่งยังคงมีอิทธิพลต่อสังคม และเป็นแนวทางที่พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศไว้ในเจตนารมณ์ในการประกาศพระพุทธศาสนา และเพื่อให้สอดคล้องกับบทบาทของพระสงฆ์ในอนาคต จึงเป็นภารกิจของพระสงฆ์ที่จะต้องปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องที่มีอยู่เพื่อให้วัดและพระสงฆ์ได้อยู่ควบคู่กับสังคมไทยต่อไป

2.8 แนวความคิดเกี่ยวกับบทบาทของวัดและพระสงฆ์กับสังคมไทย

ศรีศักร วัลลิโภดม (2524) ได้ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับวัด ในฐานะที่เป็นสถาบันทางพระพุทธศาสนาที่อยู่ควบคู่กับสังคมไทยมาเป็นเวลานานจนเปรียบเสมือนเป็นศูนย์กลางของสังคม ทั้งนี้เพราะบทบาทของวัดเอื้อประโยชน์ต่อสังคมดังนี้

“ วัดเป็นหลักของชุมชน ถ้าชุมชนไหนไม่มีวัดมันก็ไม่เป็นชุมชน วัดมีบทบาทมากมายในอดีต เรื่องทางการศึกษา การอนามัย เป็นแหล่งของประเพณีพิธีกรรมและเป็นแหล่งความภูมิใจของท้องถิ่นชุมชนนั้นด้วย จะเห็นได้ว่าอะไรที่ดั่งงามไปรวมอยู่ที่วัดหมด สมัยก่อนถ้าวัดไหนใหญ่โตสวยงาม ก็เป็นความภูมิใจของท้องถิ่น วัดใหญ่โตแต่ฐานะคนไม่ต่างกัน คนจนคนมีอยู่ในระดับเดียวกันหมด วัดที่เป็นชนชั้นในสมัยก่อนจึงไม่มี ...”

“... วัดทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ถ้าเราสามารถปลุกจิตสำนึกของชุมชนขึ้นมา ความเป็นชุมชน การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงก็จะเกิดขึ้น ผมคิดว่าขณะนี้เป็นการสิ้นหวัง การอุปถัมภ์ หรือการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก จากรัฐหรือจากองค์กรต่างๆ เป็นไปไม่ได้ ชุมชนแต่ละชุมชนต้องจัดการตัวเอง และต้องรู้ว่าสิ่งที่เป็นหลักของชุมชน ที่ทำให้เกิดความรู้สึกของชุมชนได้คือวัด”

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ (2524) ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของวัดกับสังคมเมืองไว้ว่า

“... ในสมัยโบราณนั้น วัดเป็นทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นผู้นำของสังคมในทุกทาง นอกจากวัง แล้วก็ยังมีวัดเท่านั้นเองที่เป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมของสังคม สำหรับวังนั้นคนจำนวนน้อยเท่านั้นที่จะเข้าไปได้ แต่วัดนั้นเปิดทุกทิศทุกทาง ใครจะเข้าก็ได้คนยากดีมีจน เศรษฐีมีทรัพย์ ผู้ที่มีบรรดาศักดิ์ ตลอดจนไพร่สกูลเข้าได้ทั้งนั้น เมื่อเข้าถึงในวัดแล้วเสมอกันหมด แม้พระเจ้าแผ่นดินเสด็จพระราชดำเนินไปวัด จะทรงม้าหรือทรงพระราชนยาน พอเข้าเขตพุทธอาณาก็ต้องทรงพระราชดำเนินโดยถอดรองพระบาท เช่นคนอื่นๆ อย่างถ้ามาบวชในพุทธศาสนาด้วยแล้ว เป็นศิษย์ตถาคตเหมือนกันหมด... ฉะนั้นวัดจึงเป็นสถาบันที่สำคัญมากและสำคัญที่สุดในสังคมไทยเรา เพราะจุดเป้าหมายที่สำคัญสูงสุดคือ วัดให้ความเสมอภาคแก่ทุกๆ คน เอื้ออาทรต่อทุกๆ คน ชี้นำคนให้ไปพ้นทุกข์ ไปถึงที่สุด ในอุดมคติของความเป็นมนุษย์...”

สุมธยา ศีวีรเพชร (2529) ได้สรุปบทบาทด้านการให้บริการสังคมของพระสงฆ์ ในการศึกษา คำสอน และแนวปฏิบัติด้านบริการสังคมของวัดในพุทธศาสนศึกษากรณีกทมมหานครไว้ว่า

“การให้บริการสังคมของพระสงฆ์ในครั้งสมัยพุทธกาล ที่ถือเป็นหน้าที่หลักโดยตรงของพระสงฆ์ ตามหลักคำสอนที่มีอยู่ในคัมภีร์ ก็คือการเป็นผู้นำด้านจิตใจ อันเป็นการพัฒนาคุณภาพของชีวิตและจิตใจให้สูงขึ้นเรื่อยๆ ส่วนการให้การสงเคราะห์ช่วยเหลือในเรื่องอื่น ๆ นั้นเป็นเพียงส่วนประกอบ โดยอนุโลมตามความจำเป็นของเหตุการณ์และสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในสังคมนั้น สำหรับวัดและพระสงฆ์ไทยในอดีต มีบทบาทแตกต่างไปจากบทบาทของพระสงฆ์ในครั้งพุทธกาล โดยวัดได้กลายเป็นศูนย์กลางของการบริการสังคม จนเมื่อความเจริญแบบตะวันตกสมัยใหม่ได้แพร่เข้ามาสู่ประเทศไทย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งระบบเศรษฐกิจ การปกครอง สังคม วัฒนธรรม เมืองศิครที่เข้ามาแทนที่บทบาทของวัด เช่น โรงเรียน ที่พักคนเดินทางหรือผู้จาริกแสวงบุญ แต่ไม่สามารถที่จะกระจายการบริการประชาชนให้ทั่วถึงได้ วัดจึงยังคงมีหน้าที่สงเคราะห์ในส่วนที่ยังบกพร่องนั้นต่อไป ในปัจจุบันวัดยังคงมีบทบาทสำคัญในการให้บริการทางสังคมแก่ประชาชน เพียงแต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและวิธีการไปบ้าง รวมถึงบทบาทที่เกิดขึ้นใหม่ก็ล้วนแต่ตั้งอยู่บนรากฐานของหลักการเดิม คือการศึกษา การเผยแผ่ และการสงเคราะห์”

พระธรรมปิฎก (2541) มีความเห็นเกี่ยวกับสงฆ์กับสังคมไทยในปัจจุบันไว้ว่า

“...เวลานี้พระพุทธศาสนาในประเทศไทยอยู่ในภาวะที่มีปัญหาสำคัญอย่างหนึ่ง ซึ่งถ้าไม่ยอมรับว่าเป็นวิกฤติ ก็ใกล้ขั้นวิกฤติคือ ภาวะวิกฤติด้านบทบาทของพระสงฆ์ คนไทยส่วนใหญ่และแม้แต่พระสงฆ์เองไม่ค่อยทราบ ไม่สนใจ ไม่ตระหนักถึงว่าบทบาทที่แท้จริงของพระสงฆ์คืออะไร และถ้ายังคงอยู่ในความประมาทต่อไป ปัญหานี้อาจจะกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่นำมาซึ่งความเสื่อมทั้งแก่พระพุทธศาสนาและสังคมไทย ผู้ที่ปรารถนาความเจริญมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา และประโยชน์สุขของสังคมไทย จึงควรหันมาช่วยป้องกันแก้ไขปัญหานี้ ด้วยการส่งเสริมให้พระสงฆ์ปฏิบัติกิจหน้าที่ในบทบาทที่ถูกต้องและเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง...”

2.9 อุปสรรคของสถาบันสงฆ์

พระสมเ็นิก อนันตวรรังสี (2540) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับปัญหาของการพัฒนาสถาบันสงฆ์กับการพัฒนาสังคมไทยในอนาคตตามทรรศนะของพระผู้นำทางด้านวิชาการ โดยการสัมภาษณ์จากพระผู้ที่มีผลงานทางด้านวิชาการ ในประเด็นที่มีเป็นอุปสรรคและส่งผลต่อการพัฒนาสถาบันสงฆ์โดยสรุปได้ 3 ประเด็น คือ

ก. ประเด็นสภาพสังคมไทยในปัจจุบันเป็นสังคมที่มีปัญหา อันเนื่องมาจากการรับอิทธิพลของอารยธรรมตะวันตกเข้ามา

ข. ประเด็นสภาพสถาบันสงฆ์ในปัจจุบัน โดยมองในประเด็นการทำหน้าที่เกื้อกูลสังคม สถาบันสงฆ์ยังทำหน้าที่นี้ได้ไม่ดีเท่าที่ควร ทั้งนี้เพราะจากบุคคลอื่นได้แก่พระสงฆ์ที่เอาใจใส่ในการเรียนรู้ทางธรรมโดยไม่ใส่ใจกับสภาพสังคม หรือการที่พระสงฆ์ขาดการเรียนรู้ทำให้ทำหน้าที่เกื้อกูลสังคมได้ไม่ดี และระบียบการปกครองสงฆ์ที่ไม่สอดคล้องกับสภาพสังคมปัจจุบัน

ประเด็นการพัฒนาสถาบันสงฆ์เพื่อการเกื้อกูลสังคมไทย ยังต้องมีการปรับปรุงโดยเฉพาะบุคลากรทางศาสนาที่ต้องเสียสละเพื่อสังคมมากขึ้น

โดยมองเห็นว่าประเด็นอุปสรรคต่อการพัฒนาสถาบันสงฆ์ในอนาคตดังกล่าวเป็นประเด็นที่สืบเนื่องมาอุปสรรคที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ดังนั้นจึงควรเร่งขจัดอุปสรรคที่เกิดขึ้นต่อไปในอนาคต เพื่อให้สถาบันสงฆ์ได้เป็นสถาบันเพื่อสังคมต่อไป

จากการศึกษาบทบาทของวัดและพระสงฆ์ที่มีต่อสังคมไทย และแนวความคิดเกี่ยวกับบทบาทของวัดและพระสงฆ์เพื่อสังคมไทย พบว่าวัดและพระสงฆ์มีบทบาทต่อสังคมไทยมาตั้งแต่พระพุทธศาสนาเริ่มเผยแผ่เข้ามา โดยเฉพาะการมีบทบาทเป็นศูนย์รวมของชุมชนใน

ลักษณะของผู้นำชุมชน แต่ปัจจุบันบทบาทดังกล่าวได้ลดน้อยลงไป ทั้งนี้มาจากการที่มีหน่วยงานต่างๆ เข้ามารับหน้าที่แทนสถาบันทางศาสนาเป็นการตัดทอนบทบาททางศาสนา ทำให้พระสงฆ์อันเป็นบุคลากรในพระพุทธศาสนาเองได้หันไปเน้นทางการศึกษา จนทำให้ละเลยการเอาใจใส่กับสังคมไป